

RECENZE A ZPRÁVY

Studie o jazyku moci v médiích

Studies on language and power in the media

Jan CHOVANEC | Katedra anglistiky a amerikanistiky Masarykovy univerzity

Włodysław CHŁOPICKI | Ústav anglické filologie Jagellonské univerzity

SVOBODOVÁ, Jindřiška – BLÁHA, Ondřej – DOBROTOVÁ, Ivana – WARZECHA, Adam (2020): *The Power of Speech. A Critical Reading of Media and Political Texts*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

V univerzitním nakladatelství v polské Vratislavi minulý rok vyšla zajímavá anglicky psaná publikace od mezinárodního týmu badatelů, jehož jednotliví členové působí především na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Kolektivní monografie nese název *Moc jazyka*, s podtitulem *Kritické čtení mediálních a politických textů*. Na první pohled by se mohlo zdát, že se jedná o další z celé řady publikací, které se v poslední době v mezinárodním kontextu zabývají (kritickou) analýzou diskurzu v nejrůznějších podobách a ve kterých je často obtížné identifikovat, co přesně nového přinášejí nad rámec prosté aplikace již existujících přístupů. Je však pozitivní, že daná publikace z tohoto trendu vybočuje mj. svým mezioborovým zaměřením a pro mezinárodní vědeckou obec zpřístupňuje několik velmi zajímavých aspektů současné i minulé komunikace v českém (a polském) mediálním prostoru. V tomto směru se tedy jedná o chvályhodný počín, na který budou jistě navazovat další výzkumné studie týkající se českého materiálu, ať už od spoluautorů této publikace, nebo jiných badatelů, kterým kniha poskytne inspiraci.

Strukturu knihy tvoří devět volně propojených kapitol od jednotlivých autorů, přičemž v několika případech se jedná o upravené verze textů, které již dříve vyšly v češtině (nebo v angličtině) jako nezávislé studie. V důsledku toho se jednotlivé kapitoly mohou jevit jako poněkud heterogenní s ohledem na jejich vnitřní strukturu, práci s materiálem a teoretické přístupy. To však není zásadně na škodu, neboť autoři v úvodu jasně deklarují záměr koncipovat knihu jako soubor případových studií, které jsou volně propojené tématy expresivity a manipulace a zpracováním pomocí kvalitativní analýzy dat. Úvodní kapitola *Discourse and Its Critical Reading* (od Jindřišky Svobodové) poskytuje obecný teoretický rámec, který popisuje základní předpoklady kritické analýzy diskurzu v pojetí Fairclougha, Wodakové a van Dijka. Zdůrazněn je pochopitelně vliv, jaký mají dané socio-historické podmínky na podobu komunikace, a to jak na jazykovou formu komunikátů, tak i na často skryté záměry komunikujících jednotlivců a institucí.

Následující tři kapitoly, jejichž autorem je Ondřej Bláha, představují historizující sondu do českého jazyka v období druhé poloviny 20. století. V kratší a teoretičtější kapitole s názvem *Communist Newspeak: A Specific Discrimination Discourse* autor vymezuje jako oblast svého zájmu tzv. komunistický newspeak, který s odkazem na polského lingvistu Bralczyka (1987) definuje jako manipulativní totalitární diskurz v rámci několika charakteristických sémantických prvků (srov. Fidelius, 2016; Underhill, 2011). Je dobré, že této problematice se dostává badatelské pozornosti i s větším časovým odstupem, který umožňuje rovněž srovnání s jinými totalitními režimy

(viz Klemperer, 2003). Téma verbální agrese a diskriminace je pak přímo tématem následující kapitoly („*Mopheads*“ as the Target of Verbal Aggression in Czech Media of the 1960s and 1970s), která se zabývá fenoménem tzv. mániček neboli vlasatců, konkrétně jejich mediálním obrazem v českém tisku v 60. a 70. letech 20. století. Autorovi se podařilo shromáždit pozoruhodný materiál, na kterém přibližuje negativní vnímání nekonformní mládeže (a konkrétně mladých mužů) jako hrozby pro tehdejší politický systém. Kulturně-historický popis bere v úvahu legislativní rámec, roli populární hudby a vztah k západní kultuře, čímž vysvětluje v té době převládající pohled na tento fenomén jakožto na dekadentní a na jeho kriminalizaci. Máničky tak představovaly nejen hrozbu pro tradici a dobrý vkus, ale také protiklad „slušného pracujícího člověka“, kterého oficiální komunistický diskurz konstruoval jako ideálního občana – v protikladu ke „špinavým a vlasatým kriminálním živlům“. Neméně zajímavá je i kapitola čtvrtá (*Reflections on the Church and Religion in Czech Opinion Journalism Texts from the So-Called Normalisation Period*), zabývající se sémantickou analýzou vybraných lexikálních jednotek týkajících se náboženství. Analýza si všimá negativních konotací náboženských výrazů v tisku a způsobu, jakým normalizační novináři vytvářeli protikřesťanskou propagandu.

Další dvě kapitoly, jejichž autorkou je Jindřiška Svobodová, jsou věnovány modernímu českému mediálnímu diskurzu a jeho kritické analýze. První z této dvojice (*Critical Reading of News Reports*) se zabývá evaluací zpravodajských textů a aplikuje Bellovu strukturu zpravodajského textu na článek z českého novinového serveru idnes.cz. Je však třeba říci, že poněkud nepřesně Bellou základní strukturu mediálního textu označuje jako „metodu pro kritickou analýzu“; přičemž se ve skutečnosti jedná o strukturně-formální a textovou metodu, která původně vznikla rozpracováním van Dijkova kognitivního přístupu ke zpravodajským textům. Jako vzorová ukázka kritického čtení mediálních textů slouží i šestá kapitola s názvem *Critical Reading of News Reports Concerning Artificial Reproduction*, která se podrobně věnuje textům na téma asistované reprodukce. Pozornost je věnována analýze skupin a mocenských vztahů, pozitivní a negativní kategorizaci (dichotomie „my“ vs. „oni“) a způsobům, jimiž jazyk přispívá k ovlivňování názorů a postojů čtenářů.

Šestá a osmá kapitola přináší materiál z aktuálního polského tisku. V kontextu knihy, kde se český materiál prezentuje v angličtině, není zcela jasné, proč jsou dané kapitoly v polštině – toto editorské rozhodnutí poněkud omezuje možný dopad těchto studií na mezinárodní čtenáře. Škoda je to o to větší, že kapitoly přináší některá nová a relevantní zjištění. Například v kapitole sedmé (*Dyskurs — ideologia — agresja*) podává Ivana Dobrotová analýzu čtenářských komentářů z online verze polského deníku Gazeta Wyborcza týkajících se demonstrace v Praze. Studie poukazuje na skutečnost, že analýza veřejných komunikátů by měla brát v úvahu širší komunikační rámec, v tomto případě recepci mediální zprávy, čímž autorka přirozeně rozvíjí předcházející dvě kapitoly. K popisu této recepce jsou využity metody korpusové lingvistiky, především analýza klíčových slov. Následný kvalitativní rozbor dat (týkající se expletiv, sémantických polí aj.) dokumentuje výraznou polarizaci názorů čtenářů. Důležitým zjištěním je také skutečnost, že recipienti textu využívají zpravodajskou událost, k níž došlo v Česku, primárně k reflexi vlastní domácí politické situace. Samotná analýza se zabývá tematicko-rematickou strukturou a identifikuje několik sémantických polí (současná sociální politika, polská církev, 2. světová válka, Rusko a Maďarsko). Ta se v polských komentářích objevují mimo svůj původní kontext a jsou pojednána velmi emotivně a se značnou mírou verbální agrese. Z daných zjištění týkajících se evaluativního diskurzu autorka vyvozuje (snad v duchu myšlenek Marshalla McLuhana), že internet jako médium napomáhá zhoršování veřejného diskurzu a že zde dochází ke zhroucení komunikace a k verbální agresi.

Nicméně tvrzení, že takový kolaps a polarizace jsou právě důsledkem nové internetové éry, není zcela přesvědčivé – podobně polarizovaný diskurz lze totiž nalézt i v případě meziválečného polského tisku.

Další případová studie na základě polského materiálu je obsahem kapitoly osmé (*Harry Potter na stósie. Skandal jako dyskursywny proces społecznego negocjowania znaczeń*), jejímž autorem je Adam Warzecha. Zabývá se kontroverzní událostí, při níž polští kněží na veřejnosti pálili knihy (včetně románů o Harrym Potterovi britské spisovatelky Rowlingové). Rozbor materiálu vychází z kritické diskurzní analýzy, kterou autor aplikuje na celkový diskurz spoluvytvářený všemi účastníky veřejného komunikačního aktu (tzv. přístup veřejných vztahů). Autorova argumentace se opírá nejen o kvantitativní analýzu reakce církve, médií a sociálních médií z obou stran polarizovaného politického spektra, ale také o obsahovou analýzu klíčových slov (především v průběhu dvou týdnů následujících poté, co se zpráva virálně rozšířila). Data odhalují, že v případě církve došlo k rozdělení, asymetrické a proměnlivé reakci, která svědčí o existenci polarizace v církvi samotné. Na obecné úrovni studie přispívá k pochopení, jak fungují mediální skandály, přičemž autor (vcelku pochopitelně) zdůrazňuje potřebu brát v úvahu všechny aspekty kontextu takových událostí. Analýza materiálu z této velmi zajímavé případové studie je vyvážená, byť patrně z důvodu omezeného prostoru nutně opomíjí širší souvislosti kulturního a politického konfliktu, který se v Polsku na pozadí této mediální zprávy v současnosti odehrává.

Poslední, devátou kapitolou je rozsáhlejší studie Jindřišky Svobodové o verbální agresi jako komunikační strategii (*Verbal Aggression as a Communication Strategy*). Po teoretické stránce je ukotvena v pragmatice, především v teorii zdvořilosti a nezdvořilosti. Úvodní teoretická část vychází z tradičního pojetí zdvořilosti (Leech, Brownová a Levinson), které doplňují teorie Goffmana a Locherové a Wattse zaměřené na „negativní tvář“ účastníků a rozvíjení jejich vzájemných vztahů v komunikaci (tzv. „relational work“), přičemž dochází k upřesnění pojmů nezdvořilost a verbální agrese. Zajímavým způsobem je zde zapojen přístup sociálního psychologa Nakonečného (1999), který rozlišuje mezi impulzivní a instrumentální agresí. Právě instrumentální verbální agrese může sloužit jako vědomá komunikační strategie politiků, byť svůj cíl zasahuje spíše symbolicky a nad rámec dané komunikační situace. Tato forma agrese je totiž vedena záměrem získat z daného postoje určitou výhodu v budoucnosti (např. budovat a posílit osobní image rozhodného politika, který stojí za deklarovanými hodnotami a je ochoten je verbálně bránit). Z jazykového hlediska je rovněž zajímavé, že v těchto případech jsou v komunikátech méně časté vulgarity, které mají spíše tendenci doprovázet impulzivní agresí, tj. bezprostřední reakci na zdroj potenciální hrozby. Analytická část kapitoly se zabývá dvojím materiálem. Prvním z nich je televizní debata mezi kandidáty v prezidentských volbách v r. 2018 (Miloš Zeman a Jiří Drahoš), z níž vyplývá, že oba jmenovaní se uchýlovali k verbální agresi především v případech, kdy jim hrozilo riziko ztráty tváře. Rozsáhlejší a detailnější je druhá případová studie, která se zabývá interakcí v zábavném pořadu televize Prima „Prostřeno!“ na dvou komunikačních úrovních – mezi účastníky a v následných internetových diskusích mezi diváky. Na úrovni interakce mezi účastníky pořadu dochází k občasně eskalaci kritiky směrem k nezdvořilosti a verbální agresi, neboť různé poznámky (které je nutno vnímat v kontextu vzájemné konkurence účastníků daného soutěžního pořadu) jejich adresáti vnímají jako hrozbu pro svou pozitivní tvář (tj. jejich image schopného hostitele) a následně na ně reagují. V internetových diskusích je situace komplikovanější: někteří uživatelé využívají (relativní) anonymitu online komentářů k verbálním útokům na soutěžící, jiní rozvíjejí vzájemnou dialogickou a polylogickou interakci směrem k vzájemné verbální agresi, přičemž neberou ohled na běžné zdvořilostní normy.

Jak vyplývá z výše uvedeného přehledu, kniha pracuje jak s historickým, tak současným materiálem a poskytuje náhled na několik různých oblastí volně propojených tematikou expresivity. V určitých případech mohlo být vhodné některé příspěvky důsledně provázat, např. prezentovat polský materiál v angličtině (kapitoly 7 a 8) nebo na prezentovaný jazykový materiál aplikovat jednotnou formu (např. v kapitolách 7 a 8 jsou příklady komentářů v polštině, v sekci 9.2 je k dispozici pouze anglická verze ukázek z prezidentských debat, kdežto v sekci 9.3 jsou zrcadlově poskytnuty komentáře v původní české verzi i v anglickém překladu; nicméně je nutno podotknout, že anglická verze je výborně zpracována – je zcela bez chyb a plně idiomatická).

Obecně vzato právě absence jednotlivého přístupu však poněkud kazí celkový dojem z této publikace. To se týká několika oblastí – jednak již zmíněné nejednotné prezentace jazykového materiálu, jednak vícejazyčné podoby kapitol, přičemž v knize chybí zdůvodnění této skutečnosti. V důsledku toho není jasné, pro koho vlastně je publikace určena. Přehlédnout nelze ani určitou koncepční nevyváženost jednotlivých sekcí a jejich teoretické ukotvení v různých přístupech bez důslednějšího provázání. Zatímco úvodní kapitola postuluje teoretický rámec v oblasti kritické analýzy diskurzu, jednotlivé kapitoly vycházejí ze sémanticko-historické analýzy, kritické analýzy diskurzu a pragmatiky. Tato rozmanitost je do určité míry pochopitelná – může pramenit z toho, že některé z textů vznikaly primárně za jiným účelem (tj. jako na sobě nezávislé studie) a byly do knihy zahrnuty s většími či menšími úpravami. To ovšem samo o sobě může být diskutabilní, zvláště tam, kde se nejedná o nově vytvořený překlad z češtiny do angličtiny, ale o převzetí a úpravu již dříve anglicky publikovaného textu. Heterogenost obsahu pak různí čtenáři mohou interpretovat různými způsoby: lze ji vnímat pozitivně jako snahu obsáhnout rozmanité přístupy a tematiku, nebo naopak jako editorskou nedůslednost. I přes uvedené výhrady je předložená kniha bezpochyby podnětným příspěvkem k analýze jazyka v českých (a polských) médiích a naznačuje celou řadu možných směrů dalšího výzkumu, a to jak v oblasti dosud málo prozkoumané diachronní analýzy, tak i moderního mediálního jazyka v prostředí internetu.

LITERATURA

- BRALCZYK, Jerzy (1987): *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych*. Stockholm: Almqvist och Wiksell.
- FIDELIUS, Petr (2016): *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda.
- KLEMPERER, Viktor (2003): *Jazyk třetí říše – LTI: Poznámky filologovy*. Jinočany: H&H.
- NAKONEČNÝ, Milan (1999): *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- UNDERHILL, James W. (2011): *Creating Worldviews*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Jan Chovanec
Katedra anglistiky a amerikanistiky FF MU
Arna Nováka 1, 602 00 Brno
chovanec@phil.muni.cz

Władysław Chłopicki
Instytut Filologii Angielskiej, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Al. Adama Mickiewicza 9a, 31–120 Kraków
w.chlopicki@uj.edu.pl